

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 428-437

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4847>

Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç KİŞMAN

Fırat Üniversitesi, Dış Ticaret Bölümü, aytac@firat.edu.tr

Berfu BOYRAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

berfboyrazz@gmail.com

İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİNDE HAZAR SORUNU VE İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI

Özet

Rusya'nın ve İran'ın temel dış politika dinamikleri olan Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı tutum, bölgede güvenlik ve işbirliği ve küresel bazda da çok kutuplu bir dünya tesisi arzusu kendini, iki ülke arasında çeşitli alanlarda güçlü işbirlikleri olarak göstermiştir. Bunlar arasında tarihsel bağlama sahip iş birliği ve ilişki başlıkları vardır. Bu çalışmaya konu edilecek iki önemli başlık ise Rusya Federasyonu'nun İran'ın nükleer programına verdiği destek ve Hazar Denizi bölgesi özelinde iki ülkenin yaklaşımlarıdır.

İran'ın nükleer programının başta ABD olmak üzere Batı devletleri nezdindeki durumu düşünülecek olursa, Rusya'nın İran'a verdiği desteği anlamak daha kolay olacaktır. İki ülkenin bölgesel işbirliği de bu desteğin sebeplerinin arka planını oluşturan diğer unsurlardır. Hazar Denizi Bölgesi meselesi ise daha girift ve daha çok taraflı bir meseledir. Kıyıdaş ülkelerin ve batılı devletlerin bölge üzerinde doğrudan veya dolaylı çeşitli tasarruf girişimleri bulunmaktadır. Bu da konuyu daha karmaşık hale getirmektedir. Bu çalışmada bu iki başlık ayrı ayrı olarak ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Rusya, İran, Nükleer Program, Hazar Denizi Bölgesi

THE CASPIAN PROBLEM IN IRAN-RUSSIA RELATIONS AND IRAN'S NUCLEAR PROGRAM

Abstract

The main foreign policy dynamics of Russia and Iran, especially towards the United States, security and cooperation in the region, and the desire for a formation of a multi-polar world on the global basis have reflected as strong partnerships in various fields between the two countries. There are cooperation and relationship topics with deeper historical context. Two important topics to be addressed in this study are the support of the Russia to Iran's nuclear program and the approaches of the two countries in the Caspian Sea region.

If Iran's nuclear program is to be considered from Western perspective, mainly US', it would be easier to understand Russia's support for Iran. The regional cooperation of the two countries is the other elements that constitute the background of the reasons for this support. The issue of the Caspian Sea Region is more intricate and multilateral. The littoral countries and the western powers have various direct or indirect interference in the region, which makes the issue more complicated. In this study, these two topics will be discussed separately.

Keywords: Russia, Iran, Nuclear Program, Caspian Sea Region

1.GİRİŞ

Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti tarihsel bağlamda deneyimledikleri çeşitli değişimlerin ardından günümüz uluslararası ilişkiler düzleminde birbirine bira da zorunlu olarak yakınlaşmış iki ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan ve bu süreçte kendi içerisinde bazı politika ve kimlik arayışlarına girmiş olan Rusya Federasyonu, son geldiği noktada eski Sovyetler Birliği'nin mirasını kısmen elde tutmaya çalışan ve ABD ve Batı karşıtlığı üzerinden politikalar geliştiren bir yapıya bürünmüştür. Burada geliştirdiği Batı karşıtlığının esasen başta ABD olmak üzere batılı devletlerin hem Rusya'nın da hâkimiyet kurmak istediği bölgelerde hem de küresel bazda kendi etkinliğini hissettirmek için olduğu söylenebilir. İran ise 1979 yılında yaşadığı İslam devriminin ardından Şah yönetiminin en büyük destekçisi olarak gördüğü ABD'ye karşı politikalar geliştirmiştir. Rusya ve İran'ın hem AB karşıtlığı üzerinden hem de bölgesel ve küresel olarak bazı alanlarda çeşitli işbirliklerine gittikleri, bazen bu işbirliğinin, Suriye krizinde olduğu gibi, stratejik ortaklık seviyesine çıktığı görülmektedir. Her ne kadar iki ülkenin meselelere yaklaşımı tamamen aynı olmasa da ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmeyi başarmaya çalışan iki ülke konumundadırlar.

Bu çalışmada iki ülke ilişkileri için hayati öneme sahip olan iki konuda bu iki ülkenin işbirliği ve bu konulara yaklaşımları ele alınacaktır. Öncelikle İran için son derece önemli olan ABD ve batılı devletlerle sorun yaşadığı en kritik alan olan İran'ın Nükleer Programı bağlamında iki ülke arasındaki işbirliği ele alınacaktır. Sonrasında ise gerek iki ülkenin gerekse de küresel güçlerin, jeo-stratejik konumundan ve zengin doğal kaynaklarından ötürü önemli gördüğü bir konu olan Hazar bölgesinin statüsü konusuna iki ülkenin bakışları incelenecektir.

2.İran'ın Nükleer Çalışmalarında Rusya Federasyonunun Önemi

Nükleer enerji ülkelere hem ekonomik hem de stratejik fırsatlar sunan bir enerji türüdür. Nükleer enerjiye sahip olan ülkeler, diğer ülkelere karşı ekonomik ve politik üstünlüğe sahip olabilirler (Akbaş ve Baş, 2013, 22-23). İran'da da yıllardır süren nükleer çalışmalar mevcuttur. İran'ın nükleer çalışmalarının bu aşamaya gelmesinde kendi dışındaki aktörler de önemli bir etkiye sahiptir. İlk nükleer reaktörler, iki kutuplu dünya sistemi temelinde Soğuk Savaş şartlarında, ABD ile SSCB arasında yaşanan rekabetin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İran'da da ilk nükleer çalışmalar ABD ve SSCB rekabeti sebebiyle ABD desteğiyle 1957'de başlamıştır. Ancak İran'da yaşanan İslam devrim sonucu oluşan ilişkiler, İran'ın nükleer çalışmalarının SSCB'nin etkisine girmesiyle sonuçlanmıştır. Haziran 1989'da İran ve SSCB arasında nükleer yardımlar ve teknoloji transferi alanında anlaşma imzalanmıştır. Bunu takip eden süreçte, İran'ın nükleer çalışmalarında Rusya Federasyonu, uluslararası kamuoyuna rağmen açık bir şekilde İran ile iş birliği yapmıştır (Kahraman, 2016, 50)

İran, enerji açısından zengin kaynaklara sahiptir ve genel olarak nükleer çalışmaları politik kaygılar içermektedir. İran, Ortadoğu ve Asya'da bölgesel bir güç olma hedefini gerçekleştirmede nükleer çalışmalarına büyük bir pay vermektedir. Bu sebeple de İran, BM Güvenlik Konseyi'nin birçok kez yaptırım kararına karşın, nükleer çalışmalarından geri adım atmamıştır -2015 yılına kadar- ("İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", 2005).

Gerçekten de İran'ın nükleer güce sahip olması demek, bölgedeki etkili devletler olan Türkiye, Irak, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır karşısında üstünlük elde etmesi anlamına gelecektir. Bununla birlikte, Pakistan ve Hindistan'ın da nükleer gücünün bulunduğu bilinmektedir ve bu durum İran'ı bölgede Pakistan ve Hindistan'la aynı seviyeye getirecektir ve aynı zamanda İsrail karşısında caydırıcılığa sebep olacaktır. Bu durum İran'ın, nükleer çalışmalarıyla küresel sistemdeki yerini de güçlendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. ("İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", 2005). Ancak çalışmaların teknolojik arka planı İran'ın tek başına ilerleyemeyeceğini görülmektedir. Bu sebeple İran nükleer çalışmalarında müttefik olarak Rusya Federasyonu'nu zorunlu olarak seçmektedir. Rusya açısından ise İran nükleer çalışmalarına verdiği destekte politik kaygılarla beraber başlangıç itibarıyla serbest piyasa koşullarına uyum sağlamaya çalışan Rusya için ekonomik kaygılar birincil öneme sahiptir (Kibaroglu,1999, 7).

İki ülkenin küresel ve bölgesel olarak yaşadığı kaygılar 1995'de Nükleer İş Birliği Anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Anlaşma, Alman firmaları tarafından yarım bırakılan nükleer tesislerinin yapımının Rusya tarafından üstlenmesi, İranlı öğrencilerin konu alanında eğitim almak üzere Rusya'ya kabul edilmesi ve nükleer enerjinin gerektiği teknolojilerin Rusya tarafından İran'a transferi hükümlerini içermektedir (Kibaroglu,1999, 6-7). Moskova, İran'da faaliyet gösteren Rus iş adamlarını gayri resmi olarak desteklemiştir. Hatta Rus iş adamları İran'a yönelik Amerikan ve AB yaptırımlarını delen aktivitelerde bulduklarında Kremlin bunu göz ardı etmiştir. Bu durum da Tahran'dan olumlu geri dönüt almıştır. Hatta Ahmedinecad'ın ikinci döneminin sonuna doğru iki taraf Rus S-300 füzelerinin alımıyla ilgili görüşmelere başlamıştır (Kozhanov, 2015, 10).

2006'da Ahmedinecad yönetimi, UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Anlaşması) ile İran'ın iş birliği yapmaması nedeniyle İran'ın nükleer dosyası Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyine sevk edilmiştir. Güvenlik Konseyinden İran'ın nükleer programını durdurmasına dair kararlar çıkmıştır (Sinkaya, 2009, 72-73). 2012 yılına gelindiğinde ise İran'a yönelik AB Ekonomik Yaptırım kararları, İran'ın yönünün tam anlamıyla Rusya Federasyonu'na dönmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu yaptırımın kararlarına göre, İran'dan ham petrol ithalatı yasaklanmış, İran Merkez Bankasının AB sınırları içindeki mal varlığı dondurulmuş ve faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiştir. Bunun dışında İran'a ileri teknoloji transferi yasaklanmıştır. Yaptırımlar İran'ın ekonomik olarak sıkıntıya girmesine sebep olurken, teknoloji transferi noktasında da Rusya ile zorunlu müttefik olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum İran-Rusya ilişkilerinin hızla gelişmesine sebebiyet vermiştir (Kozhanov, 2015,10).

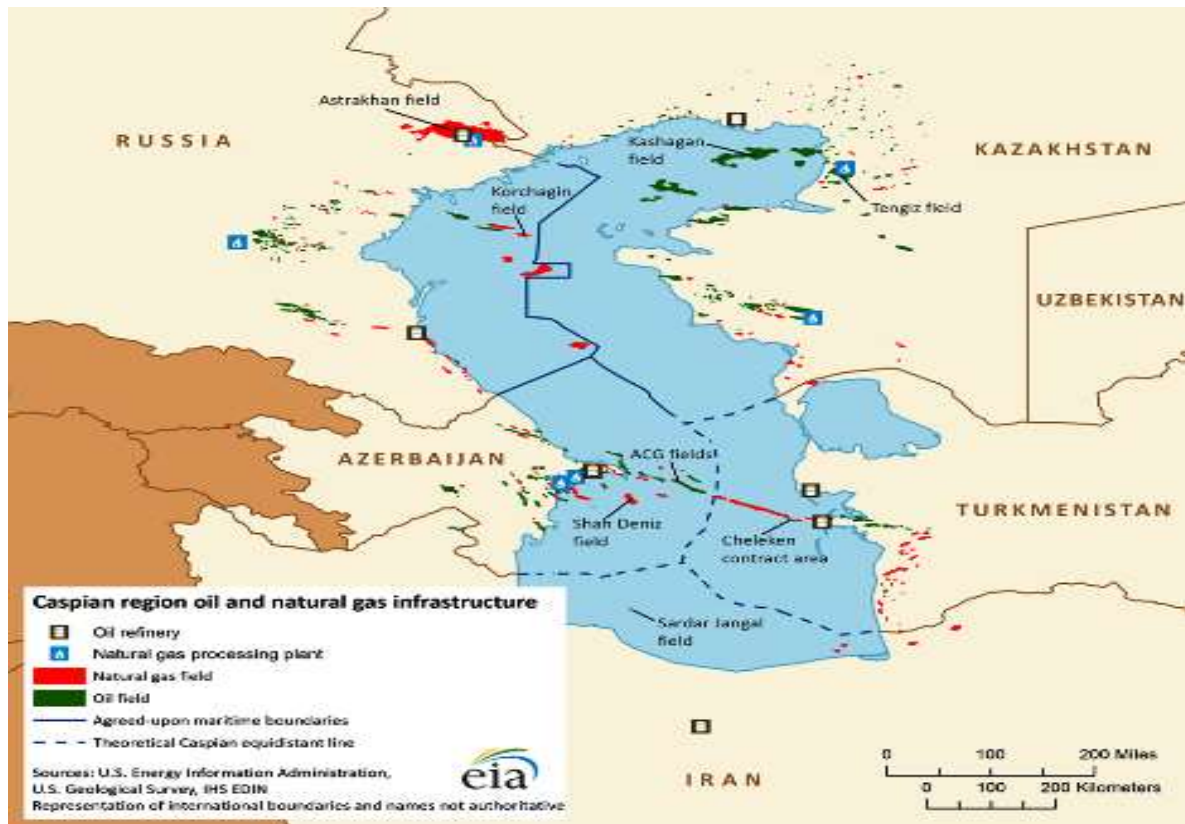
2015 yılında İran'ın nükleer çalışmaları sebebiyle Batı tarafından ötekileştirme politikaları yumuşama evresine girmiştir. Hem İran hem de ABD yönetiminin yapıcı tutumları sorunun diplomatik yollarla çözülmesiyle sonuçlanmıştır. Herhangi bir eylem planı imzalanmamakla birlikte, "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" (KOEP) üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Böylece İran'ın nükleer hakları tanınmış ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri serbest bırakılmıştır (Kahraman, 2016, 56). Yumuşama döneminde ve hemen öncesinde İran'ın Batı ile sorunları çözebileceğine olan inanç da artmıştır. Örneğin Zarif (2014, 58) İran'ın, mevcut anlaşmazlıkları kontrol altına alarak ve daha ileri boyutta gereksiz yere çıkabilecek gerilimleri önleyerek, ihtiyatlı bir şekilde ABD ile olan ilişkilerini yönetebileceğini ve böylelikle de aşamalı olarak gerilimin düşebileceğini belirtmiştir. Ancak şüphesiz İran bilmecesini çözmenin ve İran ile ABD arasındaki derin güvensizliği iyileştirmenin yolu nükleer krize gerçekçi ve uzun soluklu bir çözüm bulmak olacaktır (Bargezar, 2010, 186).

Yaptırımların kalkması Rusya Federasyonu tarafında görüş ayrılıklarının yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Bazı uzmanlar, yaptırımların kalkmasının İran ile ilişkileri sekteye uğratacağını düşünürken bazı uzmanlar da ilişkilerin birçok konuyu içinde barındırdığını ve bu sebeple olumsuz bir etki yaratmayacağını düşünmüşlerdir. Nitekim Nisan 2016'da da ilk S-300 füzelerinin İran'a sevkisinin başlamasıyla KOEP sürecinin iki ülke ilişkilerinde kriz yaratacağı etkisi son bulmuştur (Kahraman, 2016, 58).

3.Hazar'ın Statüsü Sorunu

Hazar, denizlerle ve okyanuslarla herhangi bir bağlantısı olmayan, yaklaşık olarak 371.000 kilometrekare alanı kapsayan ve çevresinde Rusya Federasyonu, İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan olmak üzere beş kıyı devletin egemenliği altında bulunan bir tuzlu su kütesidir (Çolakoğlu, 1998, 107). Transkafkasya ve Hazar Denizi Havzası Moskova için önceliğini koruyan konulardan bir tanesidir. Ayrıca bölgede Batı'nın artan ilgisi de Rusya'nın için bölgeyi öncelikli ele alması için bir sebeptir. Rusya'nın havzaya olan ilgisi belirli sebeplere dayanmaktadır. En başta Dağlık Karabağ, Abazya ve Güney Osetya gibi bazı bölgelerde ortaya çıkabilecek çatışmaların Rusya'ya sıçrayabileceği korkusu önemli bir etkidir. Bölgenin Rusya'nın yumuşak karnı olduğunu ve o nedenle de Rusya'nın bölgede güçlü askeri varlık bulundurması gerektiğini vurgulayanlar da vardır. İkinci olarak, bölgedeki zengin fosil yakıtı kaynakları hem Rusya'nın hem de batı devletlerinin ilgisini çekmektedir ki gelecek yüzyılın başlarında bölgenin toplam ürün anlamında Körfez ülkelerinden sonra ikinci sırada olacağını savunanlar fazladır (Kubicek, 2000, 561).

Hazar'ın Statüsü sorunu hem Rusya hem de İran için büyük önem arz etmektedir ve sorun uluslararası arenada çözüme kavuşturulamayan en önemli sorunlardan bir tanesidir. Bölgenin statüsü, sadece kıyı devletlerin değil, Batılı devletlerin de üzerinde anlaşamadığı bir durumdur. Sorunun bu derece önemli olması ve bir türlü çözülememesi, Hazar'ın zengin kaynaklarının paylaşılabilmesi ve stratejik öneminden kaynaklanmaktadır (Abdullayev, 1999, 257). Ayrıca Hazar Denizi'nin silahlandırılması meselesi çoklu ve rekabetçi stratejilerin bir parçasıdır. İran ve ABD, Washington ve Moskova konuda ayrı ayrı odaklardır. Ayrıca konu ile ilgili diğer önemli odak da Rusya ve İran arasında konunun gündem oluşudur. Çin bu noktada net bir şekilde Hazar Denizi üzerinde Batı mevcudiyetini kabul etmeyeceğini belirtmiştir (Laruelle and Peyrouse, 2009, 18).

Harita 1: Hazar Bölgesi petrol ve doğal gaz altyapısı (EIA, 2013)

Hazar Bölgesi'nin doğal kaynakları üzerine araştırma yapan ABD Hükümetinin Energy Information Administration (EIA) istatistiklerine göre, bölgedeki ispatlanmış petrol rezervleri yaklaşık 17-44 Milyar varil arasındadır. Bununla birlikte, olası rezervler dikkate alındığında petrol rezervleri yaklaşık 235 milyar varile tekabül etmektedir. Dolayısıyla enerji arz ve talebinin dünya ekonomik sisteminin temel taşı olduğu düşünüldüğünde, Dünya güçlerinin konuya ilgisiz kalması imkânsızdır (Kahraman, 2016, 47; Bayraktar, 2007, 85). Bununla birlikte söz konusu ekonomik kaynaklar beş kıyı ülke için de hayati önem taşımaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ekonomik dönüşümlerini sürdürebilmek ve varlıklarını korumak için Hazar'ın ekonomik kaynaklarına

ihtiyaç duymaktadırlar. Rusya Federasyonu ve İran için ise sorun, ekonomik yönünün yanında hâkimiyet kurma isteklerinden kaynaklanmaktadır (Abdullayev, 1999, 257).

Hazar'ın statüsüyle ilgili sorun, onun hukuksal olarak nasıl adlandırılacağıyla ilgilidir. Hazar'ın deniz, göl veya özel bir adlandırmaya tabi olması onun uluslararası hukukta farklı kurallara tabii olmasıyla sonuçlanacaktır. Farklı adlandırmalar, tarafların çıkarlarıyla örtüşmeyeceği için konu çözüme kavuşturulamamaktadır. Hazar'ın yasal statüsünü belirlemede üç temel yaklaşım vardır;

Bunlardan ilki, Hazar'ın bir göl olduğunun kabul edilmesi ve sınır suları ile ilgili uluslararası hukuk kurallarının bölgede uygulanması gerektiğidir. Bunun anlamı, Hazarın kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünmesi demektir. Ancak sınır göllerinin bölünmesi için belirli bir yöntem olmadığından bu konu örnekler üzerinden şekillenmektedir. Bununla birlikte asıl sorun hangi yöntemle bölüneceği değil, bölünmesi durumunda kıyıdaş devletlerden bazılarının bölge üzerinde egemenlik kaybedebilecek olmalarıdır (Bayraktar, 2007, 86).

İkinci yaklaşım ise, Hazar'ın bir deniz olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Böyle bir durumda ise bölge, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin yetki alanına girecektir. Bu, Hazar'a kıyıdaş devletlerin 12 deniz mili genişliğinde bir kıta sahanlığı ve onun ötesinde 200 millik bir özel ekonomik bölgeye sahip olması anlamına gelmektedir (BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, 1982).

Bölgenin hukuksal statüsüyle ilgili son yaklaşım ise, bölgenin özel bir yapısının olduğu ve buna uygun bir şekilde kuralların düzenlenmesi gerektiği şeklindedir. Çünkü Hazar, yapısı itibariyle diğer göllere ve denizlere benzememektedir (Avcı, 2014, 8-9). Hazar'ın statüsünün belirlenememesinin temel nedenlerinden bir tanesi de daha önce kıyıdaş iki ülke olan SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalarda konunun tam olarak açıklığa kavuşturulamamasıdır. Bununla birlikte, SSCB'nin dağılmış olması ve Hazar'a kıyıdaş olan devletlerin çoğalması sorunun çözülmemesinin diğer bir nedenidir (Bayraktar,2007, 86).

Hazarın tarihsel serüvenine bakıldığında, Hazara kıyıdaş olan devletler SSCB öncesin Çarlık Rusya ve İran arasında ve SSCB döneminde de SSCB ile İran arasında bölge üzerine dört anlaşma yapılmıştır. Bunlardan ilki 10 Şubat 1828 tarihinde yapılan Türkmençay Antlaşmasıdır. Söz konusu anlaşmanın 4. maddesine göre Hazar, Rusya ve İran'ın sınırı olarak kabul edilmektedir. 8. Madde ise tarafların bölgedeki askeri varlığını düzenlemektedir. Buna göre Rusya Hazarda savaş gemisi bulundurma hakkına sahip olurken İran'ın böyle bir hakkı yoktur. Yapılan ikinci anlaşma 26 Şubat 1921 Tarihli Moskova Dostluk anlaşmasıdır. Anlaşmanın 11. Maddesi İran'ın da bölgedeki askeri varlığını kabul etmektedir. Böylece Türkmençay anlaşması iptal edilerek her iki taraf da Hazar'da kendi bayrakları altında serbest seyrüsefer hakkına sahip olmuşlardır. Diğer iki anlaşma ise 27 Ağustos 1935 tarihli ve 25 Mart 1940 tarihli Tahran anlaşmalarıdır. Anlaşmalar Hazar bölgesini bir Sovyet-İran denizi olarak kabul ederek iki ülke için eşit seyrüsefer hakları getirmektedir. Bununla birlikte Hazar iki ülke arasında resmi sınır olarak kabul edilmemiştir (Avcı, 2014, 2 ve 9).

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte, Bölgedeki kıyıdaş ülkelerin sayısı beşe çıkmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliğinden ayrılarak kurulan devletler, Kazakistan'da bir araya gelerek "Almatı Deklarasyonunu" imzalamış ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul etmişlerdir. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın kendilerini "ortak mirasçı" olarak kabul etmeleri İran-SSCB arasında yapılan Tahran anlaşmasının hukuki olarak da kabulü anlamına gelmektedir (Bayraktar, 2007, 86). Bu tarihten itibaren konu hakkında kesin bir anlaşmaya varılamamıştır. Ancak Rusya'nın bölge ile ilgili genel politikalarına bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ilk dönemlerinde Rusya Hazar bölgesi ile ilgili politikalarında, Hazar bölgesinde ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin bölge ile ilgili bağımsız politikalar geliştirmesine tepkici ve oldukça da hassas bir şekilde karşılık vermiştir. Rusya, kendi boru hatlarının ve rafinerilerinin kapasitesi, kendisine, Orta Asya'ya giden ve Orta Asya'dan gelen enerjiyi kesebilme kabiliyeti verdiği için, bölgedeki enerjiyi kontrol etmenin yollarını aramıştır (Bardakçı, 2003, 25).

İran'ın Hazar bölgesi ile ilgili ulusal kaygıları şu şekilde özetlenebilir (Mohsenin, 2001, 175):

- 1- Hazar Denizi üzerindeki aktiviteleri, deniz yatağının altı ve üstü olmak üzere, tek bir legal düzenleme yönetmelidir. Bu idare de kondominyum (müşterek hâkimiyet ile olmalıdır.) İkili bir rejim ise kesinlikle kabul edilemezdir.
- 2- Bu legal düzlem ise ancak ve ancak bütün kıyıdaş devletlerin ortak bir uzlaşısı ile anlaşılmalıdır. Hiçbir ülke tek başına hareket edememelidir.
- 3- Bu yasal zemin oluşturulurken ülkelerin ulusal güvenlik kaygıları, ulusal egemenlik haklarının icrası ve ulusal çıkarların zorunluluğu hesaba katılmalıdır.
- 4- Hazar Denizi'nin silahsızlaştırılması muhakkak bütün kıyıdaş devletlerin güvenlik zorunluluklarını garanti etmelidir.
- 5- İran kendi ulusal çıkarları çerçevesinde, Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkelerle deniz ile ilgili konularda tam işbirliği prensibine büyük önem vermektedir.

Diğer kıyıdaş devletler olan devletler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın konuya yaklaşımı incelenirken, araştırmanın sınırlarını aşmaması için, tarafların tutumu, İran İslam Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu ilişkileri açısından incelenecektir. Azerbaycan ve Kazakistan Hazar Denizi üzerinde yeni bir hukuki düzen kurmak istemektedirler. Azerbaycan hem deniz yatağının hem de deniz yüzeyinin tamamen sınırlandırılması fikrini savunurken, Kazakistan ise deniz yatağın bölünmesi ve yüzeyin ortak bir şekilde paylaşılmasını desteklemektedir. Türkmenistan'ın ise bu konuda sert bir duruşu bulunmamaktadır (Shafiyev, 2001, 3). Azerbaycan gerek SSCB öncesinden gerek SSCB döneminde gerekse de Sovyet sonrası dönemde ciddi miktarda petrol üreten bir ülke olmuştur. Sovyetlerin petrole olan inancının karşılanmasında da çok önemli katkılarda bulunmuştur (Seferov, 2005, 291-292). Hazar bölgesinde bulunan petrol rezervleri ise Azerbaycan'ın gelişiminde büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple Azerbaycan, Hazar'ın statüsü sorununa temkinli yaklaşmaktadır. Konu hakkındaki tezi ise, Hazar'ın bir sınır gölü olduğunun kabul edilmesi gerektiğidir. Bu yaklaşıma göre yukarıda ifade edildiği üzere, Hazar Bölgesi kıyı devletleri arasında eşit bir şekilde kullanılmalı ve ulusal sektörlere bölünmelidir (Avcı, 2014, 11).

Kazakistan ise Hazar konusunda Azerbaycan ile benzer yaklaşımları benimsemektedir. Kazakistan'ın konuya yaklaşımı, Hazar'ın bir kapalı deniz olduğu yönündedir. Buna göre Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi kurallarına tabii olmasının gerektiğini düşünmekteydi. Ancak bununla birlikte Azerbaycan ile görüşlerinin uyuşmadığı noktalar da vardır. Kazakistan bölgenin deniz yatağının kıyı devletler arasında paylaşılmasını savunurken su yüzeyinin ortak kullanıma açılması gerektiğini düşünmektedir. Kazakistan'ın bu tutumunun asıl sebebi, Rus asıllı nüfusunun fazla olması ve ekonomik olarak Rusya Federasyon'una daha bağımlı olmasıdır (Bayraktar, 2007, 87-88). Türkmenistan'ın Hazar Bölgesine yönelik yaklaşımlarının tutarlılıktan uzak olduğu görülmektedir. 1994 yılında konu hakkında oluşturulan konsorsiyumda ortak faaliyetin sınırlandırılması gerektiğini düşünürken, daha sonraları bu tutumundan vazgeçerek ideal paylaşımın orta hat esasına göre yapılması görüşünü desteklemeye başlamıştır. Bu tutumunun sebebi de Azeri-Çırağı ve Kepez petrol yataklarının keşfedilmesi ve bu bölgelerde hak talep etmesidir (Bayraktar, 2007, 88). Ancak İran, Sovyet dönemi antlaşmaların geçerliliğini yitirmediğini iddia ettiği için, müteaddit defa Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a Hazar Denizi üzerindeki petrol ve gaz üretim faaliyetlerini, Hazar'ın statüsüne dair yeni bir antlaşma yapılana kadar durdurmalarını tavsiye etmiştir. İran bu konuda da çok fazla uzlaşmacı olmadığını göstermektedir (Zimnitskaya and Von Geldern, 2010, 12).

4.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde hem tarihsel hem de stratejik üstünlüğü bakımından Rusya Federasyonu önemli bir etkiye sahiptir. Hazar, Rusya Federasyonu için, ekonomik kaynaklarıyla birlikte jeo-stratejik konumu açısından da büyük önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Orta Asya ve Kafkasya, Rusya Federasyonunun küresel bir güç olması yolundaki politikalarının temelini oluşturmaktadır. Konu ilk kez, federasyon tarafından 1993 yılında gündeme getirilmiştir. Rusya'ya göre Hazar açık bir deniz değildir ve sınır göllerine de benzemektedir. Bölgenin kendine has özellikleri bulunmaktadır ve buna uygun olarak kuralların geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun anlamı, bölgenin, 1982 BM Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesine tabii olamayacağıdır. Bununla birlikte Rusya Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi taraftarı da değildir. Rusya Hazar'ın statüsünün 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalarla belirlenmiş bulunduğunu belirtmektedir ve kıyıdaş ülkelerin tek taraflı anlaşmalarının uluslararası hukuka uygun olmadığını düşünmektedir. Konuyla ilgili görüşlerini 1994'de BM'de memorandum yayınlayarak belirtmiştir. Buna göre;

Hazar Denizi'nde tek taraflı bir eylem hukuk dışıdır ve yasal düzeni sağlamak ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli ve uygun önlemleri alma hakkını kendisinde saklayan Rusya Federasyonu'nca tanınmayacaktır. Bu tür olayların tüm sorumluluğu, büyük maddi zararlar dâhil, tek taraflı eyleme kalkışanın olacaktır ve böylece Hazar'ın yasal durumuna ve uluslararası antlaşmalara göre üstlendikleri yükümlülüklerine saygısızlıklarını göstermiş olacaktırlar (Abdullayev, 1999, 272).

Rusya Federasyonunun bu tutumunda Azerbaycan merkez konumdadır. Çünkü Batı ile ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olan Azerbaycan'ın Hazar Bölgesinin petrol kaynaklarından yararlanması ve güçlenmesi, Rusya'nın Avrasya politikalarını sekteye uğratacaktır. Bununla

birlikte, Rusya'nın son dönemde bu tutumunun yumuşadığı görülmektedir. Nitekim 1998 yılında Kazakistan ile konuyla ilgili bir uzlaşma metni imzalanmış ve Hazar'ın taraflar tarafından eşit kullanılması ilkesi benimsenmiştir. Yine de metinde Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesiyle ilgili bir ibare bulunmamaktadır (Abdullayev, 1999, 273).

Rusya'nın Hazar'ın sektörel olarak bölünmesini istememesinin sebebi, bölgenin ulusal sektörlere bölünmesi durumunda Rusya'nın bölge üzerindeki egemenliğinin azalacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Rusya çevreci bir yaklaşımla bu tezi desteklemektedir. Buna göre Hazar tek bir ekosisteme sahiptir ve bölünmesi söz konusu değildir. Ancak yapılan araştırmalar Rusya'nın bu tutumunun, ekonomik kaygılarının meşruiyetini sağlama amacıyla öne sürdüğünü göstermektedir. Çünkü bakıldığında SSCB döneminde Hazar bölgesi dünyada en çok kirlenen bölgelerden bir tanesidir (Avcı, 2014, 17-19).

İran ise, bölgenin statü tartışmalarının ancak beş kıyı ülke tarafından oy birliği ile çözülmesi gerektiğinin düşünmektedir. Tarafların, tek taraflı anlaşmalarının 1921 ve 1940 tarihli anlaşmaların ihlali anlamına geleceği ve bunun uluslararası hukuk açısından doğru olmadığını savunmaktadır. Konuyla ilgili tezi ise, Bölgenin beş eşit parçaya bölünerek her ülkenin %20'lik bir paylaşıma sahip olması gerektiğidir. İran'ın bu tutumunda Azerbaycan önemli bir noktaya sahiptir. Çünkü İran, Azerbaycan'ın bölgenin petrol kaynaklarından yararlanarak zenginleşmesini ve Güney'de kendine rakip olmasını istememektedir (Bayraktar, 2007, 88).

İki ülke açısından bir değerlendirme yapıldığında, Hazar bölgesi hem Rusya için hem de İran için büyük önem arz etmektedir. İki ülkenin kendi petrol kaynaklarının yüksek olmasıyla birlikte, bölgenin ekonomik kaynakları, liberal ekonomik sisteme geçmeye çalışan Rusya ekonomisi için ve 1979 Devrimi sonrası ABD tarafından yalnızlaştırılan İran ekonomisi için çok değerlidir. Ama asıl önemli nokta bölgenin jeostratejik konumudur. İki ülke de Hazar Bölgesine yönelik politikalarını Azerbaycan'ı merkez alarak uygulamaktadırlar. Dolayısıyla farklı tezleri savunsalar da ortak dış tehditleri çıkarlarının da birleşmesine sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1-4), 255-290.
- Akbaş, Z. & Baş, A. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları. *History Studies*, 5(2), 21-44.
- Avcı, E. (2014). Hazar Denizinin Statüsü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımı. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*. Konya.
- Bardakçı, M. (2003). Russian Interests in the Caspian Region and Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 5, Sayı:2, 1-25.
- Barzegar, K. (2010). Iran's Foreign Policy Strategy After Saddam. *The Washington Quarterly*, 33(1), 173-189.
- Bayraktar, G. (2007). Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi-Stratejik Öngörü*. Sayı 11, 83-93.

- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*. 53(1-4), 107-122.
- Kahraman, E. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. *Security Strategies Journal*. 12(24), 29-70.
- Kibaroğlu, M. (1999). İran bir nükleer güç mü olmak istiyor?. *Avrasya Dosyası*, 271-282.
- Kozhanov, N. (2015). *Understanding the Revitalization of Russian-Iranian Relations*. Carnegie Moscow Center. Moscow, Russia, May 2015.
- Kubicek, P. (1999). Russian Foreign Policy and the West, *Political Science Quarterly*, Volume 114, Number 4, 547-568.
- Laruelle M. & Peyrouse S. (2009). The Militarization of the Caspian Sea: “Great Games” and “Small Games” Over the Caspian Fleets. *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 7, No. 2, 17-35.
- Mohsenin, M. M. (2001). The evolving security role of Iran in the Caspian region. 2001). *The Security of the Caspian Sea Region*. Oxford, 166-173.
- Shafiyev, F. (2001). The Legal Regime of the Caspian Sea: Views of the Littoral States. *Prism*. Volume 7, Issue 6, 1-9.
- Seferov, R. (2005). Azerbaycan'da Petrol Üretimini Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(18), 285-297.
- Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü. *Ortadoğu Analiz*, 1(12), 71-79.
- Zarif, M. J. (2014). What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era. *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 3 (May/June 2014), 49-59.
- Zimnitskaya H. & Von Geldern J. (2010). Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?. *Journal of Eurasian Studies*, 2 (1), 1-14.

Web Kaynakları

Birleşmiş Milletler – BM (1982). Deniz Hukuku Sözleşmesi
http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf
Erişim Tarihi: 28.11.2018

Energy Information Administration – EIA (2013). Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Altyapısı
<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>
Erişim Tarihi: 28.11.2018

Tasam (2005). İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği
http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/181/iran_nukleer_programinin_arka_plani_ve_gelecegi
Erişim Tarihi: 28.11.2018